

Прокопенко К.О.

Інститут економіки НАН України

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО В МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКАХ

Висвітлюється роль сільського господарства в національній економіці та макроекономічних показниках, які базуються на Системі національних рахунків. Перехід до цієї міжнародної системи пов'язаний з істотними змінами в трактуванні більшої частини показників національної економіки, у тому числі й сільського господарства як її складової. Це стосується майже всіх економічних категорій, класифікацій, пропорцій і вимагає відповідних пояснень і аналізу.

Аграрний сектор є важливою складовою національної економіки України. Країна має значний потенціал сільськогосподарського виробництва, але існують істотні проблеми його ефективного використання. Сільськогосподарське виробництво України – переважно екстенсивне. Так, біокліматичний потенціал реалізується лише на третину; при виробництві одиниці продукції витрачається енергетичних ресурсів у 3–6 разів більше, пального – у 2–4, праці у 3–5 разів більше, ніж у розвинутих країнах [1, с. 266].

Частка галузі у формуванні ВВП – друга за значимістю після промисловості – відповідно 13,7 і 46,6 % у 1999 р., а за кількістю зайнятих, з урахуванням витрат праці в особистих підсобних господарствах населення, цей сектор економіки за останні роки почав випереджати промисловість [2, с. 178]. Ці показники занадто високі порівняно з часткою сільського господарства в економіці розвинутих країн і свідчать не про успішну роботу галузі, а про невисоку ефективність всієї економіки, оскільки структура ВВП у розвинутих країнах характеризується, як правило, значною часткою сфери послуг. Проблема низької ефективності аграрного виробництва була докладно розглянута в аналітичній доповіді Українського центру економічних і політичних досліджень: “Якщо в країнах ЄС потреби в сільськогосподарській продукції задовольняють близько 5 % загальної чисельності робочої сили, в США – 3 %, то в Україні – близько 25 відсотків. На одного працівника в сільському господарстві України припадає річна додана вартість у 2500 дол.США, що у 8–16 разів менше, ніж у розвинутих країнах світу” [3, с. 3]. Таке відставання спричинилося, насамперед, глибокою економічною кризою в Україні в 1990–1999 роках. Слід зазначити, що подібна ситуація притаманна більшості країн колишнього СРСР. Наприклад, в Росії в першій половині 90-х рр. питома вага сільського господарства в основних макроекономічних показниках була наба-

гато вища, ніж в США; зокрема, в ВНП – в 11,3 раза, в чисельності зайнятих – в 5,7 раза [4, с. 72].

Сучасне становище. Поточну ситуацію в аграрному секторі можна охарактеризувати як злам тенденції спаду обсягів виробництва та поступовий перехід до їх росту. Звичайно, сільськогосподарські підприємства були в занадто складному становищі, щоб протягом одного сільськогосподарського року показати вагомі ознаки стабілізації та зростання, тому в цьому секторі в 2000 р. зменшилися обсяги виробництва в тваринництві (на 20,8 %), але в той же час спостерігалось деяке зростання в рослинництві (на 2,0 %) [див. 2, с. 30]. Таким чином, позитивні результати 2000 р. отримані, насамперед, внаслідок виробничої діяльності сектора домашніх господарств, які сформували 64,7 % виробленої сектором продукції [див. 2, с. 263].

Попередні статистичні дані свідчать, що при збільшенні випуску на 9,2 % та проміжного споживання на 11,2 %, валова додана вартість зросла на 5,9 відсотка. Значно нижчі темпи росту валової доданої вартості порівняно з випуском пояснюються більшим зростанням проміжного споживання (особливо в секторі нефінансових корпорацій) та досить відчутним впливом цього показника через його високу питому вагу в випуску.

Але економічне зростання лише розпочалося, і процес продовження та поглиблення радикальних структурних реформ є наріжним каменем у вирішенні цілого ряду найважливіших проблем, таких як забезпечення продовольчої безпеки, повернення України як експортера на міжнародні аграрні ринки, вирішення соціально-економічних проблем сільського населення.

Сільське господарство як макроекономічна складова. Істотні зміни в національній економіці і, зокрема, в сільському господарстві, які мали місце в останні роки, а також нові процеси, пов'язані з переходом до ринкової економіки, суттєво впливають на місце та взаємозв'язки сільського господарства в загальних макроекономічних показниках.

З переходом України від макроекономічної концепції Балансу народного господарства (БНГ), яка відповідала теоретичним постулатам командно-адміністративної економіки, до міжнародної концепції Системи національних рахунків (СНР), яка характеризує ринкову економіку, змінюються трактування та методика визначення майже всіх економічних категорій, класифікацій, показників, пропорцій, взаємозв'язків. У галузі сільського господарства також по-новому трактуються такі узагальнюючі поняття як валова продукція, матеріальні (проміжні) витрати, чиста продукція, класифікаційне визначення галузі, її секторальне формування тощо. На базі цього змінюються й інакше розраховуються її макроекономічні пропорції. Навіть у країнах, які вже тривалий час використовують СНР, відчувається необхідність удосконалення відображення особливостей сільського господарства в економічній системі.

Для отримання цілісної характеристики стану сільського господарства необхідно, з однієї сторони, проводити аналіз сільського господарства як галузі економічної діяльності, у тому числі внесок сільськогосподарського виробництва в економіку в цілому, і, з другої сторони, висвітлювати соціальні проблеми селян, викликані нестабільністю їх доходів через вплив погодних та інших непередбачуваних факторів. Виходячи саме з цих причин в країнах-членах Європейського співтовариства для врахування специфіки цієї галузі була розроблена Система економічних рахунків по сільському господарству (ЕРСГ). Вона базується на загальній СНР і, таким чином, виступає як її підпорядкована складова. В 2000 р. Статистичною комісією Європейського співтовариства був підготовлений “Посібник по економічних рахунках для сільського господарства і лісництва” (Manual on the Economic Accounts for Agriculture and Forestry EAA/EAF 97 /Rev. 1.1/. European Commission, EuroStat. – Luxemburg, 2000. – 180 p.), оновлений у зв’язку з переходом на останню версію СНР 1993 року. Цей посібник є узгодженим методичним і практичним інструментом для розрахунку і використання економічних рахунків по сільському господарству [5].

Сільське господарство в економічних класифікаціях. Зарубіжні експерти використовують два підходи в трактуванні сільського господарства як складової економіки. Перший розглядає сільське господарство з точки зору його внеску в національні рахунки, і ця галузь обмежується відповідним розділом міжнародних і національних класифікацій (наприклад, розділ 01. *Сільське господарство, мисливство та пов’язані з цим послуги* ISIC Rev. 3). Згідно з другим, ЕРСГ охоплюють більш широке коло галузей. Воно включає в себе не лише сільське господарство, а також мисливство, лісове й рибне господарство (розділи: 01. *Сільське господарство, мисливство та пов’язані з цим послуги*; 02. *Лісництво, лісозаготівлі та пов’язані з цим послуги*; 05. *Риболовство, діяльність риборозплідників і рибних ферм, послуги пов’язані з риболовством, послуги* ISIC Rev. 3), а також питання, що стосуються продовольства, продуктів харчування, охорони природних ресурсів тощо [6, с. 53; 7].

З переходом на міжнародні стандарти – СНР і Міжнародну стандартну галузеву класифікацію всіх видів економічної діяльності (МСГК) дещо змінюється визначення сільського господарства як галузі національної економіки. Цей аспект набуває актуальності, оскільки, починаючи з 2001 р., Держкомстат України припинив будь-які галузеві розрахунки, які базувалися на старій класифікації, і повністю перейшов на нову економічну класифікацію – Класифікацію видів економічної діяльності (КВЕД). Цей перехід розширює можливості зіставлення національних даних із зарубіжними.

У МСГК і у КВЕДі визначення та межі сільського господарства дещо ширші, ніж за галузевою класифікацією, бо включають також полювання. Змінюється й місце галузі в класифікації. Принциповою відмінністю між цими двома класифікаціями та радянським Загальним класифікатором галузей народного господарства (ЗКГНГ) є розподіл галузей економіки в ЗКГНГ на виробничу й

невиробничу сфери. Зокрема, сільське господарство належало до виробничої сфери, але займало другу позицію щодо промисловості (код 20000) [8]. У КВЕДі всі види діяльності у відповідності з міжнародними стандартами розподіляються на добувні, обробні послуги. Згідно з цим сільське господарство належить до добувних видів діяльності й розташоване першим (секція А) [9]. Таке розташування галузей краще відповідає природним процесам і логічній послідовності суспільного виробництва.

При розрахунках для СНР в Україні обмежуються секцією А “Сільське господарство, мисливство та лісове господарство”, хоча ті питання, які охоплюють ЕРСГ, зокрема продовольчі баланси, дані по охороні природних ресурсів тощо також розробляються.

КВЕД повністю враховує основні особливості сільського господарства, на основі яких його можна відмежувати від інших галузей. Що стосується безпосередньо сільського господарства як самостійного виду діяльності (в КВЕДі – розділ 01. *Сільське господарство, мисливство та пов’язані з ними послуги*), то тут, як і в міжнародній класифікації, виділяються групи: 01.1. *Рослинництво*; 01.2. *Тваринництво*; 01.3. *Змішане сільське господарство*; 01.4. *Надання послуг у галузях рослинництва і тваринництва*; 01.5. *Мисливство і пов’язані з ним послуги* [див. 9, с. 4–9]. У радянській класифікації сільське господарство (код 20000) класифікувалося не за видами діяльності, а за основними видами підприємств [див. 8, с. 52–58, 70–71].

Відмінності в трактуванні чистого сільського господарства у колишній класифікації та КВЕДі стосуються переважно другорядних видів діяльності. У КВЕДі, в свою чергу, кожна підгалузь ділиться на цілий ряд складових [див. 9, с. 4–9]. Але, на відміну від первинних класифікаційних позицій КВЕДу в промисловості, за якими наводяться статистичні дані, в сільському господарстві ці первинні класифікаційні позиції не використовуються. Оскільки однією з особливостей сільського господарства є, як правило, змішана спеціалізація підприємств через те, що правильне використання землі вимагає поєднання різних галузей сільського господарства, використання таких детальних підгруп (зернові, вирощування великої рогатої худоби тощо) для класифікації одиниць обліку (підприємств) і подальшого зведення показників результатів їхньої діяльності практично неможливе. Крім того, майже немає господарств, які б спеціалізувалися лише на одній підгалузі. Проте слід зауважити, що умовні розрахунки в розрізі підгалузей (виходячи із вартості продукції) ведуться. Співвідношення між ними наведено в табл. 1.

Таким чином, у сільському господарстві (якщо не враховувати мисливство, частка продукції якого в Україні значно менше 0,1 % цього розділу КВЕДу) основними видами діяльності є виробництво продукції рослинництва і тваринництва. Надання послуг у тваринництві та рослинництві має також незначну питому вагу (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл основних показників сільськогосподарського виробництва по підгалузях

Показник	1996 р.		1997 р.		1998 р.		1999 р.	
	млн.грн	%	млн.грн	%	млн.грн	%	млн.грн	%
Випуск – всього	26746,4	100,0	30032,1	100,0	32758,1	100,0	37272,1	100,0
у тому числі:								
рослинництво	15037,5	56,2	18190,2	60,6	18164,1	55,5	21475,2	57,6
тваринництво	11385,0	42,6	11460,7	38,2	14194,0	43,3	15262,1	40,9
послуги	323,9	1,2	381,2	1,2	400,0	1,2	534,8	1,5
Проміжне споживання – всього	17161,9	100,0	18769,0	100,0	20862,0	100,0	23363,9	100,0
у тому числі:								
рослинництво	8995,7	52,4	10579,4	56,4	10761,2	51,6	12554,5	53,7
тваринництво	7996,2	46,6	8001,2	42,6	9893,1	47,4	10530,8	45,1
послуги	170,0	1,0	188,4	1,0	207,7	1,0	278,6	1,2
Валова додана вартість – всього	9584,5	100,0	11263,1	100,0	11896,1	100,0	13908,2	100,0
у тому числі:								
рослинництво	6041,8	63,0	7610,8	67,6	7402,9	62,2	8920,7	64,1
тваринництво	3388,8	35,4	3459,5	30,7	4300,9	36,2	4731,3	34,0
послуги	153,9	1,6	192,8	1,7	192,3	1,6	256,2	1,9

За даними Держкомстату України.

Щодо традиційного показника валової продукції сільського господарства, то він, як і раніше, включає лише продукти рослинництва й тваринництва і не охоплює вартість сільськогосподарських послуг, які враховуються у СНР при розрахунках ВВП [10]. Такий підхід, тобто охоплення лише продукції рослинництва і тваринництва, притаманний і практиці Продовольчої сільськогосподарської організації Організації Об'єднаних Націй (ФАО). Ця міжнародна організація наводить індекси продукції всього сільськогосподарського виробництва, а також індекси продукції рослинництва й тваринництва і не розраховує індекси сільськогосподарських послуг [11, с. 41–46].

Інституційні сектори. СНР передбачає розподіл всіх суб'єктів економічної діяльності, тобто господарських одиниць, в залежності від їх функцій, способів фінансування їх витрат та характеру відносин з іншими одиницями за п'ятьма інституційними секторами. Сільське господарство як вид економічної діяльності представлено економічними одиницями, що належать до трьох інституційних секторів:

- нефінансові корпорації, або підприємницький сектор;
- сектор загальнодержавного управління;
- сектор домашніх господарств.

Основні одиниці обліку, тобто виробники, представлені секторами нефінансових корпорацій та домашніх господарств.

Сектор нефінансових корпорацій у галузі сільського господарства об'єднує всі підприємства, основним видом діяльності яких є сільське господарство.

У радянські часи та перші роки незалежності України цей сектор переважно формувався з колгоспів та радгоспів, які виробляли більшу частину сільськогосподарської продукції. На кінець 1990 р. в Україні існувало 8542 колгоспи, 2630 радгоспів і 2020 міжгосподарських підприємств і організацій [12, с. 379, 385, 389].

До 2000 р. переважали такі організаційно – правові форми господарювання як колективні сільськогосподарські підприємства, тобто господарства, засновані на колективній власності, існувала також незначна кількість господарств, заснованих на державній та приватній власності. Починаючи з 2000 р. ситуація кардинально змінилася. У галузі сільського господарства було проведено широкомасштабне реформування виробничих відносин, поштовхом для якого став Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” [13]. Внаслідок проведених реформ практично всі господарства були створені на основі приватної форми власності на землю та майно. Сільськогосподарські підприємства, які діяли в Україні станом на 01.01.2000 р. наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Діючі сільськогосподарські підприємства
станом на 01.01.2001 р.

Сільськогосподарські підприємства	Кількість, тис.од.	Площа сільськогосподарських угідь, млн. га
Колективні підприємства	2,0	0,7
Кооперативи	3,5	6,1
Акціонерні товариства	7,9	13,9
Підсобні сільські господарства недержавних підприємств, установ та організацій	0,6	0,1
Державні підприємства	3,4	1,9
Міжгосподарські підприємства	0,3	0,01
Селянські (фермерські) господарства	42,2	2,3
Інші недержавні підприємства (включаючи приватні)	4,1	4,9

За даними Держкомзему України.

До сектора *нефінансових корпорацій* (див. табл. 2), починаючи з 2000 р., включаються селянські (фермерські) господарства. До 2000 р. вони належали до сектора домашніх господарств, оскільки засновувалися громадянами переважно на основі особистого підсобного господарства та отримували в користування відносно невеликі земельні наділи (до 50 га). Така принципова зміна в обліку була зумовлена декількома причинами:

- селянські (фермерські) господарства є юридичними особами;
- основною метою їхньої діяльності є товарне виробництво;
- внаслідок реформування аграрного сектора фермерські господарства значно збільшили за рахунок оренди площу землі в своєму користуванні (в 1992 р. площа сільгоспугідь на одне господарство складала 18,9 га, а на 1 квітня 2001 р. – 57 га [14; 15, с. 89]).

Оскільки внесок селянських (фермерських) господарств у загальний обсяг випуску сільського господарства становить близько 1 %, суттєвих структурних змін у розподілі показників щодо секторів не відбулося [див. 15]. Аналіз основних макропоказників у секторальному розрізі, наведених у табл. 3, свідчить, що цей момент слід більшою мірою розглядати як методологічне уточнення.

Таблиця 3

Динаміка структури основних макропоказників сільського господарства у секторальному розрізі [16], %

Показник	Всього	У тому числі		
		нефінансові корпорації	домашні господарства	загальне державне управління
Випуск в основних цінах				
1990	100,0	67,8	31,6	0,6
1995	100,0	56,1	41,8	2,1
1999	100,0	42,3	56,4	1,3
Проміжне споживання				
1990	100,0	66,7	33,0	0,3
1995	100,0	68,7	29,4	1,9
1999	100,0	53,6	45,6	0,8
Валова додана вартість				
1990	100,0	68,4	30,9	0,7
1995	100,0	39,3	58,3	2,4
1999	100,0	24,7	73,3	2,0

Особливістю сільського господарства в Україні є те, що значна частина продукції виробляється *сектором домашніх господарств*. До цієї категорії належать особисті підсобні господарства населення, включаючи колективні сади та городи. З кожним роком цей сектор відіграє все більшу роль у сільськогосподарському виробництві. За розрахунками Держкомстату України в 1990 р. його частка у випуску сільськогосподарської продукції складала близько 30 %, у 1995 р. – майже 42 %, а в 2000 р. вона вже досягла 63 відсотки.

Як свідчать дані табл. 3, протягом складного періоду 1990–1999 рр. домашні господарства зуміли утримати обсяги виробництва на приблизно одному рівні, і в деякі роки навіть збільшували їх, що на тлі постійного скорочення виробництва в сільськогосподарських підприємствах значно збільшило їх частку в загальному виробництві [див. 15, с. 30]. Домашні господарства через свою екстенсивність виявилися менш залежними від зростаючого в той період диспаритету цін, інфляції, загальноекономічної кризи. При зростаючій частці цього сектора у випуску (майже в 2 рази), його частка в проміжному споживанні зросла за вказаний період менше, ніж в півтора рази, що позитивно позначилося на темпах росту доданої вартості (див. табл. 3). Значно нижча питома вага проміжного споживання в секторі домогосподарств порівняно з сектором нефінансових корпорацій (за даними Держкомстату в 2000 р. 52 % порівняно з 81 %) пояснюється переважанням в

структурі їх витрат кормів, як правило, власного виробництва та насіння, а в структурі витрат сільськогосподарських підприємств окрім цих статей досить значимими є такі статті як паливно-мастильні матеріали, електроенергія, оплата послуг, витрати на запасні частини, ремонтні матеріали й послуги.

Виходячи з тенденцій, які мають місце в сучасній економіці України, можна стверджувати, що протягом певного періоду внесок сектора домогосподарств у випуск продукції сільського господарства буде зростати. Значна питома вага сектора домашніх господарств у створенні валової доданої вартості в сільському господарстві свідчить про необхідність уважного ставлення до розрахунків по цьому сектору і вдосконалення методології збору інформації. Оскільки господарства цього сектора ніякої статистичної звітності не подають, натуральні дані про виробництво визначаються розрахунково на базі даних переписів та обстежень посівів сільськогосподарських культур, поголів'я худоби в підсобних господарствах населення, даних погосподарських книг, вибіркового обстеження умов життя домогосподарств та їх сільськогосподарської діяльності. Останнє обстеження з вересня 2000 р. проводиться Державним комітетом статистики України щомісяця. На базі обліку натуральних даних здійснюється розрахунок і оцінка обсягів виробництва у вартісному виразі.

До сектора органів державного управління включаються державні одиниці, які спеціалізуються на наданні послуг щодо сільського господарства. Значної ролі у формуванні основних макропоказників у сільському господарстві цей сектор не відіграє.

Інституційні одиниці. При визначенні одиниць обліку, за якими складаються рахунки, використовують декілька підходів. Згідно з міжнародними рекомендаціями, СНР повинна включати в себе рахунки *інституціональних* одиниць, тобто охоплювати реальні *інституційні* одиниці [див. 6, с. 51]. Вони відбираються за основним видом діяльності (діяльності, додана вартість якої перевищує додану вартість будь-яких інших видів діяльності, що здійснює ця одиниця).

Водночас у багатьох національних системах рахунків агреговані рахунки сільського господарства базуються не на *інституційних* одиницях, а на видах діяльності (функціональний підхід). Це стосується як ЕРСГ, так і рахунків, що показують внесок сільського господарства в національні рахунки [див. 6, с. 52]. Такий підхід прийнятий і в Україні.

Українська та зарубіжна практики спираються на однакові причини вибору на користь функціонального підходу. Вони обумовлюють це усталеною практикою ведення агрегованих рахунків (визначення загальних обсягів випуску та проміжного споживання за видами діяльності) і необхідністю отримання оперативних оцінок.

У пункті 5.26 СНР-93 записано, що єдиним типом даних, які мають значення для господарчої одиниці, є дані, що характеризують її виробничу діяльність [17]. Тому зупинимось на найбільш важливих характеристиках виробничої діяльності. Центральний в СНР – рахунок виробництва, який є

базою для визначення ВВП виробничим методом. В Україні цей метод є основним при визначенні обсягу ВВП. Він найбільш повно забезпечений статистичною інформацією і має галузевий розріз.

Схема обчислення валового внутрішнього продукту виробничим методом дозволяє, крім визначення його абсолютної величини, розрахувати структуру (питома вага валової доданої вартості, створеної в кожній галузі, у загальному обсязі ВВП), а також визначити за кожною з галузей економіки питому вагу проміжного споживання та валової доданої вартості у випуску товарів та послуг, що, до речі, є однією з основних пропорцій економічного розвитку будь-якої країни, яка може свідчити про позитивні (наприклад, зменшення питомої ваги проміжного споживання в обсязі випуску свідчить про зменшення витратоємності виробництва) або негативні тенденції в економіці країни.

У табл. 4 показано зміни співвідношення проміжного споживання й обсягів виробництва протягом ряду років. Практично для всіх галузей, у тому числі й для сільського господарства, дане співвідношення має негативну тенденцію до збільшення. Це є результатом занижування заробітної плати, отримання менших прибутків, вимоги більших субсидій від держави, а також пояснюється тим, що ціни на ресурси збільшуються швидше, ніж ціни підприємств на власну продукцію. Певною мірою це пояснюється також падінням фондів, тобто скороченням виробництва більшими темпами, ніж фондів, що в свою чергу веде до зростання витрат енергії та інших матеріальних ресурсів.

Таблиця 4

Зміни співвідношення обсягів проміжного споживання і випуску по галузях [див. 16], %

Показник	1991 р.	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1996 р.	1998 р.	1999 р.
По промисловості	61,6	64,3	76,2	68,8	71,3	72,9	71,9
По сільському господарству	31,7	29,2	44,9	52,6	64,2	63,7	63,1
Разом по виробництву товарів	51,2	54,2	61,7	61,1	67,6	68,8	68,4
Разом по виробництву послуг	48,0	54,9	55,9	57,5	40,9	44,9	44,7
Всього	50,8	54,3	60,9	60,5	59,0	60,6	60,6

Випуск галузі “сільське господарство” за своєю економічною суттю відповідає показнику валової продукції сільського господарства і відрізняється лише на суму наданих сільськогосподарських послуг.

За міжнародними рекомендаціями, розрахунок випуску здійснюється на основі двох основних методів: виходячи з обороту або кількісно-ціновим методом. Обчислення випуску в сільському господарстві здійснюється кількісно-ціновим методом. Це пов’язано з існуванням великої кількості дрібних виробників, які не мають достатньої системи обліку. Використання цього ме-

тотоду полегшується завдяки високій гомогенності сільськогосподарської продукції [18, с. 33].

До обсягу *випуску* (виробництва) сільського господарства включається продукція рослинництва, тваринництва та роботи по обслуговуванню сільського господарства.

Проміжне споживання являє собою вартість товарів (за винятком основного капіталу) і ринкових послуг, використаних за відповідний період з метою виробництва вищезазначених товарів та надання послуг.

Структура проміжного споживання сільського господарства залежить від технічного рівня виробництва. Наприклад, чим більше механізоване сільське господарство, тим більше потребує воно запасних частин, паливно-мастильних матеріалів, витрат на ремонт та обслуговування механізмів.

З вищезазначеного ясно, що цей показник фактично відповідає матеріальним витратам БНГ за винятком амортизації. Водночас амортизація за внутрішнім змістом близька до показника споживання основного капіталу. Оскільки чиста додана вартість визначається як вартість випуску мінус вартість проміжного споживання і споживання основного капіталу, то можна говорити про часткову збіжність показників чистої доданої вартості і чистої продукції, з яких останній був важливою характеристикою результатів діяльності галузі в БНГ.

Сезонність. При аналізі таких базових показників, як випуск, проміжне споживання, валова додана вартість протягом року слід брати до уваги таку особливість сільськогосподарського виробництва як сезонність. Рослинництво взагалі має дуже короткий період збору врожаю. Основний період отримання продукції в рослинництві триває з липня по жовтень, у той час як період витрат триває більш довгий період – з березня по листопад, іноді грудень. Тепличне господарство має невелику питому вагу як у випуску, так і в проміжному споживанні. Тому ця цілорічно функціонуюча підгалузь рослинництва не має суттєвого впливу на узагальнюючі показники. Період отримання продукції в тваринництві триває цілий рік, проте також має певні сезонні коливання, які пояснюються біологічними особливостями різних видів сільськогосподарських тварин, сезонними змінами в умовах утримання та в структурі кормового раціону. Ці сезонні коливання наведені в табл. 5.

Річна динаміка свідчить про збереження структури квартальних оцінок основних показників. Найбільші обсяги випуску, проміжного споживання і відповідно валової доданої вартості припадають на III квартал, який є основним періодом збору продукції та понесення витрат в рослинництві. Саме результати діяльності за цей квартал є найбільш вирішальними в формуванні річних обсягів виробництва.

Таблиця 5

Квартальні оцінки випуску, проміжного споживання та валової доданої вартості в сільському господарстві
(рахунок “Виробництво”, у фактичних цінах)

Період	1999 р.						2000 р.					
	Випуск		Проміжне споживання		Валова додана вартість		Випуск		Проміжне споживання		Валова додана вартість	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
I квартал	2750	7,3	1690	7,3	1060	7,2	3426	6,5	2070	6,4	1356	6,7
II квартал	5269	14,0	3640	15,8	1629	11,1	6519	12,4	4380	13,5	2139	10,6
III квартал	19881	52,7	11800	51,3	8081	55,1	27885	53,1	17130	53,0	10755	53,2
IV квартал	9783	26,0	5887	25,6	3896	26,6	14720	28,0	8770	27,1	5950	29,5
За рік	37683	100,0	23017	100,0	14666	100,0	52550	100,0	32350	100,0	20200	100,0

За даними Держкомстату України.

На сучасному етапі квартальні оцінки основних показників рахунку “Виробництво” в галузевому розрізі не ведуться через значні проблеми в інформаційному забезпеченні. Але, знаючи, що послуги займають у випуску лише близько 1 % (див. табл. 1), можна охарактеризувати галузеву структуру квартальних обсягів випуску, виходячи з обсягів валової продукції в порівнянних цінах. Так, обсяги виробництва в рослинництві в I кварталі звичайно не враховують, а переносять їх на II квартал, оскільки в I кварталі вони отримуються лише від тепличних господарств і складають менше 1 відсотка. За розрахунками Держкомстату, в II кварталі 2000 р. частка тваринництва склала 88 %, в III кварталі – лише 17 %, а в IV кварталі знову зросла до 44 відсотків. Звичайно, в річній динаміці структура змінюється. На це впливають як обсяги виробництва в тваринництві, так і в рослинництві (може змінюватися урожайність культур, продуктивність тварин тощо). Але вищенаведена динаміка достатньо характеризує квартальну галузеву структуру сільськогосподарського виробництва.

Сільське господарство в МГБ. Важливим інструментом макроекономічного аналізу є міжгалузевий баланс (МГБ), який в СНР має назву симетричної таблиці “Витрати-випуск”. Він базується на показниках СНР і характеризує діяльність кожної галузі та її взаємовідносини з іншими галузями за відповідний рік. На цей час Держкомстатом України МГБ розрахований за 1999 рік. Аналіз матриці прямих витрат свідчить про те, що сільське господарство основну частку витрат спрямовує на себе. Основними напрямками витрат сільськогосподарських виробників, за даними МГБ 1999 р., були такі: саме сільське господарство – з 1 грн. вартості продукції до 35,2 коп.; нафтогазова галузь – 5,3 коп.; електроенергетика – 2,1 коп.; машинобудування – 3,1 коп.; хімічна галузь – 2,5 коп. [19, с. 46–49]. При цьому слід мати на увазі, що тут враховані лише внутрішні міжгалузеві зв’язки. Для аналізу реальної структури витрат сільськогосподарських виробників необхідно додатково враховувати витрати на імпортовану продукцію.

Аналіз МГБ також свідчить, що сільське господарство має досить значний вплив на виробництво в країні: найбільше від нього залежить функціонування таких галузей, як легка та харчова промисловості, рибне господарство, торгівля і заготівлі. В цих галузях спостерігаються найбільші витрати сільськогосподарської продукції на 1 грн. продукції цих галузей. Найбільшим споживачем сільськогосподарської продукції є сільське господарство, за ним ідуть харчова промисловість – 22,2 коп., заготівля – 14,6 коп., легка промисловість – 3,3 коп., торгівля – 1,8 коп., рибне господарство – 0,7 коп. [див. 19, с. 46–49].

Про такі ж співвідношення свідчить і аналіз структури розподілу товарів та послуг в МГБ. Основна частка використання сільськогосподарської продукції припадає на проміжне споживання (57,7 %), з них найбільш вагомими споживачами є галузі сільського господарства (34,9 %) та

харчова промисловість (19,1 %). На кінцеві споживчі витрати направляється 36,9 % сільськогосподарської продукції, при цьому частка домашніх господарств складає 35,8 %, а загального державного управління – лише 1,1 відсотка. Частка продукції, що експортується, досить незначна – 6,6 відсотка. Таким чином, товари та послуги, що вироблені в сільському господарстві, переважно витрачаються в самому сільському господарстві, харчовій промисловості та направляються на кінцеве споживання в домашніх господарствах [див. 19, с. 28–35].

Зайнятість у сільському господарстві. Важливим моментом у СНР є визначення витрат праці – визначення тенденцій та рівнів виробництва і доходів у галузях у взаємозв'язку з тенденціями витрат праці, проведення загального макроекономічного аналізу продуктивності праці як одного з найважливіших показників ефективності виробництва.

У сільському господарстві існують специфічні труднощі при визначенні витрат праці й чисельності працюючих у господарствах населення. Починаючи з 1999 р., дані щодо зайнятості Держкомстат України отримує шляхом вибіркового обстеження населення з питань економічної активності. Згідно з міжнародними рекомендаціями, до зайнятих у цій галузі включаються лише ті особи, які більшу частину виробленої продукції продають, а не використовують самі. Цей підхід досить суперечний. Він впливає з практики країн Західної Європи, в яких підсобне сільське господарство не має ніякого впливу на загальне виробництво, бо практично вся продукція сільського господарства виробляється на товарних фермах. Система національних рахунків передбачає, що "...в сферу виробництва Системи включається все виробництво товарів для особистого використання" і далі "...в статистиці трудових ресурсів економічно активні особи визначаються як особи, які займаються виробничою діяльністю згідно з її визначенням у СНР" [див. 17, п. 1.22, с. 5]. Такий підхід зрозумілий і виправданий, бо інакше значна частина нетоварної сільськогосподарської продукції (яка враховується і в СНР, і в таких показниках як виробництво в натурі, індекси виробництва, у тому числі індекси ФАО) номінально вироблялася б без витрат праці. Таке становище характерне для сільського господарства країн Африки, Азії, Латинської Америки. Згідно з матеріалами обстежень домогосподарств в Україні, 66,4 % своїх земель у 2000 р. та 70,1 % у 2001 р. домогосподарства використовували для вирощування продукції лише для власних потреб (за винятком площ, зданих в оренду, та використовуваних лише для відпочинку) і чверть земель використовували для вирощування продукції для власних потреб і для продажу.

За діючою методологією, при розрахунку зайнятих враховується лише група по основній зайнятості (внаслідок якої працівник отримує основний або єдиний дохід) – 3599,6 тис. осіб у 1999 р., хоча розрахункове число працюючих для отримання продукції тільки для особистого споживання

(2507,1 тис. осіб) свідчить, що ця група виробників є важливою складовою, і в умовах української економіки її доцільно було б враховувати в основній зайнятості [20]. Практично все населення, яке має присадибні ділянки, дачі, городи (окрім своєї основної роботи), значною мірою зайняте на цих ділянках. Така додаткова робота також повинна враховуватися, оскільки внаслідок такої діяльності створюється значна частка продукції сільського господарства, зокрема та, що виробляється сектором домашніх господарств.

Згідно з даними обстежень додаткової зайнятості, чисельність зайнятих в особистому підсобному господарстві, на присадибній чи дачній ділянці, для яких це додаткова зайнятість, склала 475,1 тис. осіб, з них у сільській місцевості – 442,2 тис. осіб. З нашої точки зору, ці дані суперечать дійсності. В Україні налічується 11,7 млн. домогосподарств, що мають земельні ділянки. Загальна ж кількість зайнятих в особистих підсобних господарствах основним і додатковим видами діяльності становила лише 4074,7 тис. осіб [див. 20]. Можливо, однією з причин отримання таких занижених даних могло бути те, що за міжнародними рекомендаціями, питання про додаткову зайнятість в особистому підсобному господарстві є логічним продовженням питання про прибуткову діяльність. Однак більшість людей психологічно не сприймає свою роботу на присадибній ділянці як додаткову роботу, а тим більше – як прибуткову діяльність.

Безумовно, існують методологічні й практичні труднощі визначення чисельності працюючих у сільському господарстві, бо частина продукції в домогосподарствах виробляється особами, які мають іншу основну роботу (у сільськогосподарських підприємствах або в інших галузях економіки), або належать до осіб старших за працездатний вік.

Важливим кроком для оцінки витрат праці громадян у сільському господарстві було б проведення вибіркового обстеження з питань, що стосуються витрат праці (у людино-годинах). Така інформація включалася в попередні обстеження бюджетів сімей і існувала багато років до перегляду обстеження в 1993 році. Цікаво, що питанням сільськогосподарських витрат праці в домогосподарствах приділялася значна увага ще в бюджетних обстеженнях, які здійснювалися статистичними органами України на початку 20-х років. Ці аспекти детально викладені у “Бюджетах селян в 1923–1924 рр.”, де аналізу питань обліку праці присвячений перший з чотирьох розділів цього дослідження “Праця” [21].

Міжнародні зіставлення. СНР є важливим інструментом отримання й упорядкування макроекономічної інформації, основою для проведення комплексного аналізу стану економіки та її складових, прогнозування розвитку та моделювання оптимальних співвідношень складових економіки. СНР є не тільки засобом універсального спілкування статистиків і економістів, підвищення рівня статистичної і економічної роботи до світового рівня, а й надає можливість проводити порівняльний аналіз найважливіших пропорцій у роз-

витку економіки, закономірностей їх зміни порівняно з розвинутими країнами, що робить можливим коригування структурних перетворень в економіці в цілому і в галузях як її складових на шляху переходу до ринку.

Існують об'єктивні тенденції зміни в макропропорціях між секторами економіки, які обумовлені розвитком науково-технічного прогресу та визначають подальше економічне зростання. Це, зокрема, скорочення питомої ваги таких галузей, як сільське господарство, добувна промисловість і зростання частки сфери послуг.

Проілюструвати основні співвідношення, які характеризують місце сільського господарства в економіці, можна на прикладі окремих країн-членів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) (табл. 6).

Таблиця 6

Основні співвідношення показників у сільському господарстві України та окремих країн ОЕСР у 1991 р. [див. 15; 22], %

Країна	Частка				
	ВДВ у ВВП	рослинництва у випуску	проміжного споживання у випуску	зайнятих у сільському господарстві в загальній зайнятості	інвестицій у сільське господарство
Україна					
1991	22,7	42,8	31,7	19,6	24,0
1999	12,8	54,5	63,1	22,6	4,6
Австрія	2,8	34,2	32,5	7,4	–
Бельгія	1,8	37,4	56,6	2,6	14,2
Велика Британія	1,1	42,0	54,1	2,2	15,2
Німеччина	1,0	38,2	52,7	3,3	44,5
Греція	12,6	72,2	22,6	22,2	7,4
Іспанія	3,5	61,6	44,3	10,7	–
Італія	3,2	64,2	26,8	8,5	32,4
Канада	1,2	43,1	61,3	4,5	31,5
Нідерланди	3,7	44,5	46,6	4,5	27,3
США	1,6	48,0	50,9	2,9	15,9
Франція	2,6	54,2	44,9	5,4	17,3

Аналіз наведених даних (див. табл. 6) дозволяє зробити висновки про те, що для розвинутих країн характерна низька питома вага ВДВ сільського господарства при значних інвестиціях в цю галузь. Високий відсоток ВДВ та зайнятості в сільському господарстві спостерігається тільки в Греції, яку не можна назвати високоіндустріальною країною з розвинутою економікою. Значна частка проміжного споживання у випуску для цих країн пояснюється високотехнологічним інтенсивним веденням господарства, на відміну від України, де це значною мірою є результатом диспаритету цін. За останні роки в Україні значно скоротилася частка тваринництва, що пояснюється збитковістю цієї підгалузі. Водночас у більшості країн, за винятком південноєв-

ропейських (де переважання рослинництва пояснюється природними умовами і певною мірою склалося історично), переважає тваринництво. Отже, за умови достатніх інвестицій, підвищення інтенсивності виробництва ця підгалузь може стати досить привабливою для виробника. Висока частка зайнятих у сільському господарстві пояснюється екстенсивним веденням виробництва і веде до зниження ефективності.

Таким чином, на основі аналізу тенденцій та пропорцій розвитку країн з високорозвинутою економікою можна робити висновки про подальші напрямки розвитку сільського господарства та економіки в цілому в Україні для збереження досягнутих позитивних тенденцій.

Підсумовуючи викладене, слід ще раз наголосити, що СНР є важливим інструментом економічного аналізу, який надає широкі можливості для проведення детального та всебічного аналізу як всієї економіки, так і окремих її складових, визначення та прогнозування основних тенденцій розвитку, оптимізації міжгалузевих економічних відносин.

Література

1. *Розвиток секторів і товарних ринків України*: НАН України / За ред. проф., д.е.н. В.О.Точиліна, К.: Ін-т екон. прогнозів НАНУ, 2001. – 400 с.
2. *Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році* (Офіційне видання). – К., 2001 – 404 с.
3. *Аграрна реформа в Україні: здобутки і прорахунки* (Аналітична доповідь УЦЕПД) // *Національна безпека і оборона*. – 2001. – №5 (17). – С. 2–55.
4. *Бункина М.К.* Национальная экономика: Учебное пособие. – М.: Дело, 1997. – 272 с.
5. *Manual on the Economic Accounts for Agriculture and Forestry EAA/ EAF 97 /Rev. 1.1/*. European Commission. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000. – 181 p.
6. *Proceedings of the Seventh IWG – AGRI Seminar*, Luxembourg, 5 to 7 July 2000. Edited by P. Pauli. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000. – XI. – 359 p.
7. *International Standard Industrial Classification of All Economic Activities*. Ser. M, No. 4, Rev. 3. United Nations, New York, 1990. – 189 p.
8. *Общесоюзный классификатор. Отрасли народного хозяйства*. Изд. Официальное. 1 75 018./ ЦСУ СССР, Госплан СССР. Госстандарт СССР. – М.: Статистика, 1987. – 134 с.
9. *Державний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності*. Видання офіційне. ДК 009 – 96. – К.: Держстандарт України, 1996. – 249 с.
10. *Statistical Classification of Economic Activities in the European Community*. NACE Rev. 1. Eurostat, Statistical document. Theme Economy and finance. – Luxembourg, 1996. – 190 p.
11. *FAO Production Yearbook, 1999*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, 2000. – 246 p.
12. *Народне господарство України у 1991 році*. Статистичний щорічник / Мінстат України. – К.: Техніка, 1992. – 470 с.
13. *Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”* від 3 грудня 1999 р. № 1529.

14. *Експрес*-інформація “Наявність селянських (фермерських) господарств” № 104 від 13 квітня 2001 р. / Державний комітет статистики України.
15. *Сільське* господарство України за 1999 рік: Статистичний щорічник. – К.: Держкомстат України, 2000. – 253 с.
16. *Національні* рахунки України за 1990–1999 роки: Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2001. – 372 с.
17. *System of National Accounts 1993*. Commission of the European Communities – Eurostat, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations, World Bank. – Brussels / Luxembourg, New York, Paris, Washington, 1993. – xlviii – 711 p.
18. *Система* національних счетов / Статистические очерки / Под ред. Утца-Петера Райха и Рудольфа Янке. – Штутгарт: Метцлер – Пэшель, 1998. – Т. 7. – 251 с.
19. *Міжгалузевий* баланс України за 1999 рік: Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2001. – 54 с.
20. *Економічна* активність населення України у 1999 році: Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2000. – 218 с.
21. *Якиманський В.А.* Бюджети селян в 1923–1924 р. – Харків: ЦСУ УРСР, 1927. – 62 с.
22. *Economic Accounts for Agriculture. Agricultural Statistics*. – OECD – OCDE. – Paris, 1995. – 243 p.